

Leeswijzer en samenvatting van de resultaten van de Tweemeting Onderwijs en Ondernemen, evaluatie Centres of Entrepreneurship en evaluatie TechnoPartner (Bijlage bij brief kenmerk 535046 d.d. 29 oktober 2013)

Achtergrond

Vanaf 2004 zetten de ministeries van Economische Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in op versterking en professionalisering van ondernemerschap in onderwijs en op valorisatie. Dit leverde een reeks initiatieven op in de gehele onderwijskolom, van primair tot en met hoger onderwijs.

De overheid en andere partijen hebben veel geïnvesteerd in kennisvalorisatie¹ en ondernemerschap.

Het TechnoPartner programma, het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen en later het Valorisatieprogramma hebben ertoe geleid dat ondernemerschap in onderwijs en kennisbenutting vorm kregen. Veel scholen hebben de kans benut om via verschillende vormen aandacht te geven aan ondernemerschap in het onderwijs.

Gezorgd wordt dat veel meer leerlingen en studenten in aanraking komen met ondernemerschap als een mogelijk beroepsperspectief en ondernemendheid als attitude. Nieuwe bedrijfjes van studenten en afgestudeerden krijgen steeds vaker en meer ondersteuning. Daarbij wordt ook getracht om daar waar jonge bedrijven ontstaan van pas afgestudeerden, te zorgen dat deze voldoende financiële middelen krijgen om een bedrijf te starten en uit te bouwen.

Voor het hoger onderwijs geldt dat in de prestatieafspraken met de universiteiten en hogescholen ook aandacht wordt besteed aan versterking van ondernemerschap in onderwijs en valorisatie.

Korte typering van de twee evaluaties en de tweemeting

Achtereenvolgens is het volgende gebeurd. Begin 2004 is het "Actieprogramma TechnoPartner: van kennis naar welvaart" gelanceerd. In het Actieprogramma werd een drieledige ambitie gepresenteerd:

- het moet in Nederland gewoon worden dat onderzoekers en (bèta)studenten een eigen bedrijf beginnen;
- kennisinstellingen en bedrijven moeten technostarters meer stimuleren en ondersteunen;
- meer durfkapitalisten moeten in technostarters investeren.

De uitvoering van het Actieprogramma was in handen van de organisatie 'TechnoPartner'. Het Actieprogramma startte in 2005 en had een looptijd van 5 jaar en bestond uit 3 actielijnen die in 2006 werden uitgebreid met 2 aanvullende onderdelen. Dit waren achtereenvolgens de Seed Capital regeling, de Subsidieregeling KennisExploitatie (SKE regeling), het TechnoPartner Platform, het Business Angels Programma (BAP) en het TechnoPartner Label.

Vanaf 2007 hebben de ministeries van EZ en OCW verschillende subsidies ingezet om ondernemerschap in het onderwijs te stimuleren. De regeling Ondernemerschap en Onderwijs 2007 bestond uit 22 projecten om ondernemerschap in PO, VO en MBO te stimuleren en activiteiten gericht op de ontwikkeling van Centres of Entrepreneurship bij universiteiten en HBO-instellingen. In 2008 zijn EZ en OCW vervolgens gestart met het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen, waarvoor zij samen €30 mln inzetten. Dit programma, dat nagenoeg is afgerond en waarin ook de Centres of Entrepreneurship waren opgenomen, had als doel dat meer onderwijsinstellingen ondernemerschap in het onderwijs integreren, dat meer studenten zich ondernemender gedragen en dat ook meer afgestudeerden binnen vijf jaar een eigen bedrijf starten.

Een Centre of Entrepreneurship heeft als taak de coördinatie, organisatie of ondersteuning van multidisciplinair en instellingsbreed ondernemerschaps-onderwijs. Dat betekent dat een Centre een brandpunt vormt waar alle activiteiten van hoger onderwijsinstellingen op het gebied van ondernemerschap worden geïnitieerd en gecoördineerd. Als onderdeel van het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen moesten de Centres bijdragen aan de doelstellingen van dit Actieprogramma.

Ervaringen uit het Actieprogramma TechnoPartner en het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen waren reden voor de Ministeries van EZ en OCW om in 2010 het Valorisatieprogramma te starten. De twee actieprogramma's hebben de basis gevormd van het

¹ Kennisvalorisatie is een belangrijke pijler onder/van het ondernemerschaps- en innovatiebeleid en het beleid gericht op maatschappelijke benutting van kennis. Het is het proces van waardecreatie uit kennis, door kennis geschikt en/of beschikbaar te maken voor economische en/of maatschappelijke benutting en te vertalen in onder meer diensten, processen, producten en nieuwe bedrijvigheid.

nieuwe Valorisatieprogramma dat hoger onderwijs, ondernemerschap en valorisatie met elkaar verbindt.

Box 1 Het Valorisatieprogramma

Eind 2010 zijn de ministeries van EZ en OCW het Valorisatieprogramma gestart. Met een eenmalige impuls stelden zij samen €80 miljoen beschikbaar met als doel dat de kennisinstellingen hun faciliteiten voor valorisatie structureel en zelfdragend verankeren.

De nadruk ligt bij deze regeling op de valorisatie van publiek gefinancierde kennis afkomstig uit alle kennisdomeinen. Het doel is om te komen tot een structurele versterking en verankering van het valorisatieproces in Nederland, zodat publiek gefinancierde kennis beter en sneller wordt benut en tot economische en maatschappelijke meerwaarde leidt. Daarom zijn publiek-private consortia van bedrijven, kennis- en onderzoeksinstellingen, maatschappelijke organisaties en overheden gestimuleerd om de valorisatie-infrastructuur in en rondom kennisinstellingen in te richten, te versterken, te professionaliseren en te verankeren.

De hoogte van de subsidie per consortia is maximaal 50% en maximaal € 5 miljoen. De projecten hebben een looptijd van 6 jaar. Cofinanciering is er vanuit de regio, door decentrale overheden en bedrijven.

Het programma is opgesteld na consultatie met het veld en met inachtneming van de basisfaciliteiten voor valorisatie zoals in de Valorisatie Agenda beschreven. De subsidie is beschikbaar voor verankering van:

- het aanbieden van ondernemerschaponderwijs en het stimuleren van een ondernemende houding bij studenten, docenten en onderzoekers.
- screening en scouting naar mogelijke valoriseerbare kennis
- bescherming van kennis om deze over te dragen (intellectueel eigendom)
- verrichten van haalbaarheidsstudies
- ondersteuning van spin-off bedrijven
- de vorming van netwerken van bedrijven en kennisinstellingen

Van 2010 tot en met 2012 zijn 13 tien programma's gehonoreerd. In 2010 waren reeds 5 valorisatieplannen gehonoreerd van de consortia uit Delft, Wageningen, Twente, Utrecht en Tilburg. In 2011 volgden de 5 valorisatieplannen van de consortia uit Amsterdam, Rotterdam, Groningen, Eindhoven en Arnhem/Nijmegen. Met de toekenning van subsidie aan de consortia Amsterdam, Maastricht en Noordoost-Brabant is het totaalbudget uitgeput en er kunnen geen nieuwe aanvragen worden ingediend.

De onafhankelijke adviescommissie die het beoordelings- en selectieproces uitvoerden, hebben een rol bij het monitoren van de voortgang van de projecten. Middels het uitvoeren van visitaties wordt gekeken of de uitvoering volgens afspraak verloopt en kunnen aanbevelingen worden gedaan aan de consortia en aan Agentschap NL.

Van het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen lopen nog enkele projecten vanuit de regeling 'ONO uitrol best-practices' evenals enkele ondernemersstages in de VS voor excellente studenten. De met het TechnoPartnerprogramma geïnitieerde Seed Capital regeling is vanwege de positieve adviezen en bevindingen voortgezet en inmiddels ondergebracht binnen het Innovatiefonds MKB+. Daar is en wordt in nauw overleg met de doelgroepen gezorgd voor meer flexibiliteit en continuïteit van deze regeling.

De SKE regeling en de Centres of Entrepreneurship zijn ondergebracht in het Valorisatieprogramma. Met het valorisatieprogramma wordt ingezet op verankerde activiteiten die in de toekomst door de stakeholders zelf worden gecontinueerd.

De bij het Business Angels programma gewaardeerde voorlichtingsbijeenkomsten hebben vervolg gekregen. Het realiseren van meer en betere investeringen in startende ondernemingen is een belangrijk doel van het Business Angels beleid. Dit zal gebeuren via bewustwording, kennis en voorlichting over informal investment aan Business Angels via de voorlichtingsbijeenkomsten. In mei van dit jaar is een tender opengesteld, waarbij Business Angel Netwerken aanvragen kunnen indienen om voorlichtingsbijeenkomsten te organiseren.

Doelen en operationalisering

De aanpak in ondernemerschapsonderwijs en valorisatie kende samenhang waarmee ze elkaar versterkten. Er kwamen meer mensen die een start up wilden beginnen en die start ups konden veel beter worden ondersteund. Op verschillende belangrijke onderdelen werden ondersteunende doelen benoemd en voorzien van activiteiten en middelen.

Om onderzoekers meer tot ondernemerschap te bewegen en hen te ondersteunen vanuit kennisinstellingen en bedrijven en met financieringsmogelijkheden is het Actieprogramma TechnoPartner opgezet. Met de SKE- en Seed Capital regelingen, het TechnoPartner Label en het BAP is gekozen voor een getrapte aanpak. De TechnoPartner-instrumenten waren niet direct gericht op individuele technostarters, maar op de intermediaire laag (technology transfer offices van kennisinstellingen en investeerders). Daar zijn de expertise en het kapitaal aanwezig om technostarters te adviseren en financieel te ondersteunen.

Met de Seed Capital regeling werd de onderkant van de Nederlandse risicokapitaalmarkt gestimuleerd en gemobiliseerd. Technostarters en starters in de creatieve industrie werden hiermee in hun kapitaalbehoefte voorzien en hun overlevings- en (door)groeikansen werden vergroot. De TechnoPartner Seed Capital regeling zorgde voor het oprichten van Seed Capital fondsen door private partijen (investeerders). De overheid en de betreffende private investeerders brengen in een fonds samen kapitaal in, dat vervolgens wordt gebruikt om te investeren in technostarters. De investeringsbeslissingen worden daarbij genomen door de fondsbeheerders.

Het bewerkstelligen van structurele aandacht bij kennisinstellingen voor kennisexploitatie gebeurde met de SKE regeling. De inzet was erop gericht dat er meer en betere technostarters ontstaan en er dat vanuit marktperspectief een relevant octrooiportefeuille wordt opgebouwd die aan het bedrijfsleven kan worden overgedragen. Regionale initiatieven op het gebied van kennisexploitatie werden ondersteund. Consortia met minimaal 1 kennisinstelling konden subsidie aanvragen.

Het doel van het TechnoPartner Platform was het vergroten van het aanbod van potentiële starters door het stimuleren van de ondernemerszin in Nederland. Ook werden de knelpunten van technostarters doorlopend geïnventariseerd en geagendeerd. Het TechnoPartner Platform was een generiek programma dat openstond voor alle sectoren en alle technologieën en dat een faciliterende rol vervulde met het geven van voorlichting aan (potentiële) starters, matching van starters met subsidie-instrumenten, samenwerking tussen regionale netwerken te stimuleren, ontwikkelingen in verschillende sectoren te monitoren en good practices te verspreiden.

De TechnoPartner-organisatie beheerde in de periode 2006-2010 het Business Angels Programma dat tot doel had tot meer en betere deals te komen tussen (jonge) ondernemingen en business angels. Dit werd bereikt door bestaande en nieuwe informal investment netwerken te ondersteunen bij het voorlichten van informal investors en bedrijven die dit type financiering zoeken. Het programma richtte zich op het vergroten van de awareness door middel van voorlichtingsbijeenkomsten en eventuele vervolgesprekken van ondernemers en investeerders. Daarbij was ook aandacht voor het vergroten van de investment readiness door middel van training van investeerders en ondernemers. Hierdoor zijn de betrokkenen beter in staat om goede investeringsovereenkomsten te sluiten.

In 2006 werd het TechnoPartner Label ingevoerd om financiering aan technostarters te stimuleren door een garantstelling van de overheid. Kredietverlenende banken die niet goed in staat zijn technologische innovaties van technostarters te beoordelen, konden AgentschapNL vragen deze te beoordelen. Bij een positief oordeel werd het TechnoPartner Label afgegeven en kon het krediet door de bank worden verstrekt.

Het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen heeft twee doelstellingen:

1. een toenemend aantal onderwijsinstellingen in Nederland heeft ondernemerschap in het onderwijs geïntegreerd in beleid, organisatie en programma,
2. meer leerlingen en studenten gedragen zich ondernemender, zijn positief over ondernemerschap en starten binnen vijf jaar na afronding van hun opleiding een eigen bedrijf.

Het Actieprogramma bestaat uit 7 actielijnen: de regeling Onderwijs Netwerk Ondernemen (ONO), de 6 Centres for Entrepreneurship, scholingsaanbod voor docenten, certificering van ondernemend onderwijs (CE Ondernemerschap), een stageprogramma voor topstudenten met een grootse ondernemersambities: Scholarship Program on Entrepreneurship (SPOE), onderzoek en effectmeting om de effecten van het beleid en het actieprogramma te meten en creëren van awareness rond ondernemerschapsonderwijs en faciliteren van kennisdeling.

Met de Centres of Entrepreneurship werd beoogd het ontwikkelen van brandpunten binnen de universiteiten en HBO-instellingen waar alle activiteiten op het gebied van onderwijs en ondernemerschap in het hoger onderwijs samenkomen, het ontwikkelen van nieuwe activiteiten en samenhang tussen bestaande activiteiten, het vergroten van de toegang tot ondernemerschapsonderwijs voor alle studenten en verbinding met de omgeving van de instelling. In Nederland was een ondernemende cultuur onvoldoende aanwezig. Visie en systematische aanpak ontbraken veelal in het hoger onderwijs. Knelpunten waren versnippering, het ontbreken van samenhang tussen diverse lopende initiatieven en de beperkte toegankelijkheid van het ondernemerschapsonderwijs voor studenten van de instelling. Een Centre of Entrepreneurship kreeg als taak de coördinatie, organisatie of ondersteuning van multidisciplinair en instellingsbreed ondernemerschapsonderwijs. Een CoE moest een centrale plek worden voor alle activiteiten van hoger onderwijsinstellingen op het gebied van ondernemerschap. De CoE's moesten er toe leiden

dat meer studenten ondernemend gedrag laten zien, positief zijn over ondernemerschap en binnen 5 jaar een eigen bedrijf starten.

Resultaten van het onderzoek

Bevindingen over TechnoPartner

Op basis van de uitkomsten van de eindevaluatie concluderen de onderzoekers dat de ambities van het Actieprogramma TechnoPartner grotendeels zijn gerealiseerd. De ondernemerszin en ondernemerschap zijn in Nederland in de periode 2003-2010 duidelijk verbeterd en het is gewoner geworden om een eigen bedrijf te starten. Ook is het aantal technostarters in de periode 2003-2010 gestegen. Het Actieprogramma TechnoPartner was onderdeel van een algemene trend van toenemende ondernemingszin en ondernemerschap. Het Actieprogramma bood volgens de onderzoekers de middelen voor technostarters om daar gebruik van te maken en de organisatie 'TechnoPartner' trad daarbij ondersteunend, faciliterend en stimulerend op.

Ten gevolge van de Seed Capital regeling is meer geïnvesteerd in technostarters. Dit wordt o.a. aangetoond door de verdubbeling van het aantal Venture Capital investeringen in technologiebedrijven van 52 in 2005 naar 100 in 2011 en de toename van het vroege fase-durfskapitaal van een gemiddelde van €38 miljoen in 2004-2006 naar een gemiddelde van €114 miljoen in 2009-2011. De meeste fondsen die aan de Seed Capital regeling deelnemen zouden zonder deze regeling niet, of niet in dezelfde omvang, zijn opgezet volgens de onderzoekers.

De SKE regeling heeft een bijdrage geleverd aan de groeiende aandacht voor technostarters bij kennisinstellingen. Universiteiten zijn zich veel meer bewust geworden van het belang van valorisatie en nemen een meer proactieve houding aan. De SKE regeling heeft daarbij sterk bijgedragen aan de verdere professionalisering van technology transfer en valorisatie bij de kennisinstellingen.

Een belangrijk onderdeel van de communicatiestrategie betrof het digitale netwerk. Met de website TechnoPartner.nl en discussieforum Higherlevel.nl is de toegankelijkheid van relevante informatie voor technostarters en het transparant maken van de ontplooiende activiteiten en instrumenten van de overheid en andere partijen, sterk verbeterd. Vooral de website Higherlevel.nl trok een groot aantal bezoekers. Dit discussieforum werd binnen relatief korte tijd een van de belangrijkste fora voor beginnende ondernemers. Dankzij het succes en de brede aantrekkingskracht is besloten de website vanaf 2008 onder te brengen bij Antwoord voor bedrijven van AgentschapNL.

De overige activiteiten zoals de 'Spreekuren' voor startende ondernemers, worden tevens als een succes beschouwd. De internationale dimensie voor technostarters werd ook expliciet in het Actieprogramma aan de orde gesteld. Het beter benutten van Europese (subsidie)programma's en de uitwisseling van kennis en ervaring van (internationale) stakeholders op het gebied van kennisexploitatie, heeft een versnellende werking gehad.

Uit de evaluatie van het Business Angels Programma blijkt dat technostarters en informal investors elkaar vaker ontmoeten en dat heeft tot een toename van het aantal deals geleid. Ook heeft BAP door de bijeenkomsten en overige 'awareness' activiteiten een belangrijke impuls gegeven aan de bekendheid van de informal investment markt in Nederland.

Het TechnoPartner Label is een onderdeel van het Besluit Borgstelling MKB-kredieten (BMKB). Het BMKB is een regeling die een garantstelling vanuit de overheid voorziet voor banken die een lening geven aan een MKB-er. Het totaal verstrekt krediet via het TechnoPartner Label steeg van €17,5 miljoen in 2006 naar €27 miljoen in 2009, een stijging van 57%. De gemiddelde grootte van de verstrekte kredieten steeg tot ruim €450 duizend in 2008, maar viel weer terug naar onder de €400 duizend in 2009, vergelijkbaar met het niveau in 2007.

De belangrijkste bevindingen van de tweemeting

Op basis van de uitkomsten van de 2-meting concluderen de onderzoekers dat ondernemerschap in het onderwijs in vergelijking met de eerdere metingen in 2007 en 2010 bij een groeiend aantal onderwijsinstellingen een steviger plek in de organisatie en het onderwijsaanbod heeft gekregen.

De grootste vooruitgang wat betreft de plek van ondernemerschap in het onderwijs is gemeten in het vo en het hbo. Maar ook in het po komt ondernemerschap steeds meer tot zijn recht. In vergelijking met het mbo en hbo heeft het ondernemerschapsonderwijs op universiteiten een minder centrale plaats, maar ook daar wordt vooruitgang geboekt, vooral op het vlak van de Centres of Entrepreneurship en de relatie met het bedrijfsleven.

In het mbo is een (lichte) afname gemeten in de mate van verankering van ondernemerschap in de missie en de visie, in de mate waarin ondernemerschap in het onderwijsprogramma opgenomen is en in de toetsing van ondernemerschaps-competenties. Hierbij moet worden opgemerkt dat ondernemerschap in het mbo in veel opzichten al min of meer verankerd was. De bestuurders van onderwijsinstellingen uit alle onderwijssectoren met uitzondering van het po geven aan in de toekomst meer aandacht te willen besteden aan ondernemerschap.

Voor ongeveer tweederde van de mbo-, hbo- en wo-studenten is ondernemerschap een belangrijk onderdeel van de beroepswens. Ten opzichte van 2007 is dit aandeel verdubbeld, maar ten opzichte van 2010 is dit redelijk stabiel (63% in 2012, 62% in 2010, 31% in 2007). Nog steeds wil ruim 20 procent van de studenten na het afronden van de studie ondernemer worden. De forse toename gemeten tussen 2007 en 2010 blijft dus in 2012 gehandhaafd.

De bekendheid met faciliteiten voor studentondernemers blijft achter. Van de studenten die wel bekend zijn met de faciliteiten die hun onderwijsinstelling biedt, is een grote groep zeer tevreden. De intensiteit van contacten tussen onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven is toegenomen, hoewel het aantal bedrijfsbezoeken van leerlingen en studenten over de gehele linie is teruggelopen.

Uitkomsten van de evaluatie van de CoE's

Het eindoordeel van de Commissie is overwegend positief. De CoE's hebben een wezenlijke bijdrage geleverd aan ondernemerschap in het onderwijs. Met de CoE's is er op veel plaatsen in Nederland een infrastructuur ontstaan die grote bekendheid aan ondernemerschap heeft gegeven. Dit heeft ervoor gezorgd dat leerlingen en studenten geïnspireerd raakten om mee te doen aan een heel breed palet aan ondernemerschapsactiviteiten, waarbij het opzetten van en afstuderen in je eigen bedrijf als inspirerend worden gezien. Ook zijn er beperkt activiteiten geweest die waren gericht op het bewerkstelligen van een blijvende mentaliteitsverandering bij het docentencorps zoals 'train de trainer' activiteiten.

Het eindoordeel van de Commissie laat zien dat:

- de effecten van de CoE activiteiten bij studenten weliswaar niet hard zijn aangetoond, maar wel waarschijnlijk zijn;
- de zes CoE's tal van activiteiten ontplooid hebben die er anders niet geweest waren;
- een deel van de activiteiten ook blijft bestaan nu de subsidie vanuit de subsidieregeling onderwijs en ondernemerschap is gestopt.

Belangrijkste aanbevelingen

De meting en de evaluaties tonen een positief beeld. Nederlandse leerlingen en studenten worden ondernemender en starten vaker bedrijven. Ze worden met allerlei activiteiten aangemoedigd en geholpen om een eigen bedrijf op te zetten. Deze start up bedrijven worden veel beter ondersteund dan in het verleden, met kennis, huisvesting, toegang tot netwerken, coaching en met financieringsmogelijkheden.

TechnoPartner

Voor de Seed Capital regeling wordt aanbevolen door te gaan met deze regeling. Door benutting van het revolverende karakter zou dit een structurele voorziening kunnen worden. Het vergroten van de flexibiliteit van omvang en opzet is belangrijk. Verruiming van de maximale geldlening van de overheid en de maximale (gemiddelde) participaties in portfoliobedrijven met minimaal een aanpassing voor inflatie neemt voor een deel van de Seed-Capital-fondsen knelpunten weg en vergroot hun perspectief op rendement. Bij de integrale benadering van het startersbeleid dient ook plaats te zijn voor de exit van technostarters. Bij meer flexibiliteit is het van belang voldoende aandacht te houden voor duidelijkheid over de interpretatie van de regels inclusief duidelijke informatie voor Seed-Capital-fondsen over de terugbetaling en de voorwaarden die daarbij worden gehanteerd. Daarbij is een betere afstemming mogelijk van Seed-Capital-instrumenten met R&D-subsidies, business angel netwerken, innovatiegerichte aanbesteding (o.a. SBIR) en garanties voor leningen.

Ten aanzien van de SKE-regeling zijn aanbevelingen gedaan die ook binnen het nu lopende Valorisatieprogramma kunnen worden opgepakt. Het gaat om het versterken van de regionale verankering door actieve verbindingen te organiseren tussen de 13 consortia binnen het Valorisatieprogramma en regionale activiteiten. Ook wordt aangegeven dat helderheid over doelen en criteria kan worden vergroot. Ten slotte wordt er blijvende aandacht gevraagd voor verankering van de activiteiten door structurele financiering door de kennisinstellingen van kennisvalorisatie.

Voor het Business Angels Programma wordt aanbevolen om individuele ondernemers financiële ondersteuning te bieden die eventuele drempels wegnemen voor het bijwonen van bijeenkomsten met business angels.

Tweemeting

Ecorys doet op basis van de tweemeting enkele meer algemene aanbevelingen in haar rapport. Een van de aanbevelingen is gericht op het verspreiden van best-practices. EZ en OCW hebben zich hier voor ingezet in 2012 met onder andere de regeling 'ONO 2012 Uitrol Best Practices'. Deze regeling maakt onderdeel uit van het Actieprogramma Onderwijs en Ondernemen en heeft als doel ondernemerschapsonderwijs in het primair-, voortgezet- en het middelbaar beroepsonderwijs en de lerarenopleidingen te verankeren en best-practices uit te rollen. In 2012 zijn acht aanvragen gehonoreerd, 2 po-, 3 vo- en 3 mbo-projecten.

Een andere aanbeveling betreft het faciliteren van instellingen op het gebied van toetsingsmogelijkheden en certificaten. In het mbo wordt vanaf het schooljaar 2011-2012 het ondernemerschap als keuzeonderdeel breed aangeboden. Aan de pilots namen in totaal 400 docenten en circa 100 leidinggevenden deel. Op basis van informatie van de instellingen zijn in het schooljaar 2011-2012 in totaal 1600 deelnemers gestart met de CE Ondernemerschap. Het aantal deelnemers is verder gestegen in het schooljaar 2012-2013. De verwachting voor dit schooljaar ligt boven de 2000 deelnemers binnen 16 pilotscholen. Het programma staat bekend als CE (Certificeerbare Eenheid) Ondernemerschap.

De CE Ondernemerschap borgt dat mbo-studenten desgewenst tijdens de opleiding de basis leren van wat iemand moet kennen en kunnen om een eigen onderneming te starten en te laten groeien. Aanvullend hierop wordt nu gewerkt aan de realisatie van ondernemerschap als sectoroverstijgend keuzeonderdeel en op een verankering van ondernemerschap in de landelijke kwalificatiestructuur. In het hoger onderwijs is er verder voor gekozen de kwaliteit van onderwijs in ondernemen te stimuleren door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) te vragen een "bijzonder kenmerk ondernemen" te ontwikkelen. De NVAO heeft in 2011-2012 een pilot hiervoor gedaan onder 10 Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijs opleidingen. Op basis hiervan heeft de NVAO het bijzonder kenmerk ondernemen ingevoerd. Het kenmerk vergroot voor instellingen hun zichtbaarheid (maatschappelijk en naar studenten) op het gebied van ondernemerschapsonderwijs.

Centres of Entrepreneurship

Uit de evaluatie van de CoE's komt de aanbeveling naar voren om meer aandacht te hebben voor effectmeting. Nu de Centres of Entrepreneurship gefinancierd kunnen worden uit het Valorisatieprogramma verloopt de monitoring van de inbedding en professionalisering binnen de instellingen via dit programma. Binnen de valorisatieregeling is daar vanaf het begin meer aandacht voor geweest. Ook wordt in meer algemene zin via de monitoring van de prestatieafspraken een vinger aan de pols gehouden van de ontwikkeling van onderwijs in ondernemerschap binnen universiteiten en hogescholen. Bovendien zal niet gewacht worden met evalueren tot de Valorisatieregeling in 2018 is afgelopen, want in 2014 zal een mid-term evaluatie plaatsvinden.

Verder gaf de commissie aan dat de betrokkenheid van het bedrijfsleven vooral incidenteel is geweest. Voor een meer structurele of langdurige betrokkenheid is een groter belang nodig, bijvoorbeeld startende ondernemers/studenten langdurig volgen/begeleiden om zicht te krijgen op interessante investeringsmogelijkheden (venture capital). Binnen het Valorisatieprogramma dient het bedrijfsleven ook breed betrokken te zijn. Activiteiten bij het Valorisatieprogramma dienen er ook op gericht te zijn om het bestaande bedrijfsleven te betrekken, breder dan alleen de CoE's.